

Esej pro Úvod do studia

Problematika nevhodné ideologizace překladu při
přenosu díla do jiného kulturně společenského
kontextu.

Srovnání překladu *Daodejingu* 道德經 v podání
jezuity Clauda Larra s překlady českých a
zahraničních sinologů.

Jan Karlach

FF UK, sinologie, 1. ročník

15.2.2008

Obsah

1. Úvod.....	3
2. Výchozí hypotéza a argumenty pro a proti.....	4
2.1. Funkce originálu a překladu - stejné či jiné?.....	4
2.2. <i>Dao</i> 道, kapitola 1. a 81.....	5
2.3. <i>Sheng</i> 聖, <i>shengren</i> 聖人, kap. 19 a 81 (viz výše).....	8
3. Shrnutí a závěr.....	10
4. Bibliografie.....	11

1. Úvod

Základním východiskem pro tuto esej je prostá otázka z teorie překladu: jak velkou toleranci významových posunů lze připustit v překladech děl z odlišného civilizačního kontextu? K úvaze mě inspirovala disputace sinologů nad další verzí překladu *Daodejingu*, díla, které svou myšlenkovou komplexností a hermetičností stále zůstává otevřenou výzvou.

Pokusím se na miniaturním vzorku ukázat, nakolik je tentýž překladatelský problém prakticky ve stejné době a stejném kulturně společenském prostředí řešen různými způsoby. *Daodejing* jsem zvolil, poněvadž zaujímá v dějinách čínského myšlení zcela zásadní místo.

Dodejme, že spor se mnohdy vede již o základní koncepci *Daodejingu*. Je to text ryze religiózní, anebo spíše originálně řeší základní kosmologické otázky (k nimž ani dnes nemáme uspokojivý pojmový ani matematický aparát), s důslednou extrapolací na fungování společnosti a každého jedince. Zastávám druhý názor s ohledem na *laoziiovskou* koncepci propojeného fungování přírodních zákonitostí a lidské společnosti s jedinci „mezi nebem a zemí“, s jejím pragmatickým přístupem k životu při vědomí „věčné nicoty“ bez fenoménu stvořitele.

Výběr překladů je dán jejich dostupností v knihovně a z vlastních zdrojů. Výchozím bude překlad Clauda Larre (1919–2001), zakladatele Ricciho Institutu v Paříži a na Taiwanu, pokračovatele odkazu jezuitských misionářů – překladatelů. Larre o svém překladu *Daodejingu* říká otevřeně, že není sinologický nýbrž spirituální. Rozsah mi nedovolí žádná obšírná srovnávání. Ale jeho kvality a úspornost vysoce hodnotí ve své předmluvě François Cheng. Spirituální jsou především Larrovy doprovodné komentáře, hledající synergie a analogie mezi křesťanským náboženstvím a taoismem. Těm se sice věnovat nebudeme, ale tvoří základní světonázorový kontext, do něhož Claude Larre svůj překlad zasadil.

2. Výchozí hypotéza a argumenty pro a proti

Základní hypotéza souvisí s otázkou v úvodu: při překladu *Daodejingu* dochází k větším či menším významovým posunům, a to za situace, kdy vzdoruje nejen samotný jazykový materiál, ale i zcela odlišný historický a filosofický kontext a svérázná umělecká forma. Lze je tolerovat? Pokud ano, proč? Sdílím názor, že překlad by se neměl snažit splynout za každou cenu s domácím prostředím příjemce, že přenést informaci z originálu do nového kontextu nelze nikdy zcela, zejména v případě klasické čínštiny. Jakmile se překladatel pustí tímto směrem příliš daleko, dostává se mnohdy do svízelné situace, kterou pak musí řešit náhradními prostředky, někdy i za cenu značného zkreslení původní informace. Na druhou stranu připustíme, že volnější překlad na hranici převyprávění původního originálu je pro nenáročného čtenáře mnohem čtivější. Pokusím se výchozí hypotézu potvrdit na příkladech a dát odpověď na všechny otázky.

2.1. Funkce originálu a překladu - stejné či jiné?

Jaké funkce plní překlad i originál ve vztahu ke čtenáři? Vyjdeme-li z odkazu Pražského lingvistického kroužku s jeho zásadami jazykovědného strukturalismu, uplatňuje se zde hledisko funkční, výrazové a zobrazovací, včetně funkce estetické (Horálek 1973). Překladatel by měl podle mne navíc usilovat o předání informace v co nejúplnějším rozsahu, neměl by ji účelově obohacovat či ochuzovat, natož průběžně měnit význam podle okamžité potřeby. Umělecký překlad kromě předání obsahu sdělení musí zachovat umělecké hodnoty originálu a zároveň splnit obtížnou funkci transpoziční, čili ukotvit cizorodé prvky do „domácího“ kontextu čtenáře, aniž by se příliš narušilo jeho estetické vnímání.

Překladatel u nezvyklých reálií volí jednu ze tří teoretických možností. Transkribují originál bez překladu, vymyslí jiné náhradí řešení, anebo použije přímého

slovníkového ekvivalentu i za cenu významového posunu.

Výsledkem je buď jistá „exotičnost“, rezignující na přeložitelnost určitých pojmů, anebo komplikovanost řešení (překlad je delší než originál s dalšími vysvětlivkami pod čarou). Největší riziko však hrozí u třetí možnosti (hrubé zkreslení výchozího sdělení). Zde začíná má práce: zkoumat oprávněnost zvolených řešení, skrze něž může docházet k posunu smyslu. Vybraná řešení doprovodím komentářem. Zvolil jsem srovnání překladu pojmů *dao* 道, *sheng* 聖 a *shengren* 聖人.

Pro přehlednost uvádím citace v podobě tabulky, lomítka označují konec řádku, dvě lomítka za sebou konec odstavce. Znaky a systém číslování řádků jsem převzal z překladu B.Krebsové, další citace odpovídají zdrojům, které jsou uvedeny v bibliografii, v citacích respektuji zažitý přepis znaků do češtiny, sám užívám systému *hanyu pinyin*.

2.2. Dao 道, kapitola 1. a 81.

Hned 1. řádek 1. kapitoly nastoluje základní paradox. Bájný autor *Laozi* 老子 řeší stejný problém jako překladatel: zvolit jednoznačné pojmenování pro „cosi“, co není pro čtenáře bezprostředně známým a snadno popsatelným fenoménem. Autor užije *dao*, které má v čínštině více významů, v překladu cesta, stezka, pravidlo, mluvit, pojmenovat, way/Way, method, principle, voie/Voie, aj.

道可道非常道	
Claude Larre	voie qu'on énonce / N'est pas la Voie /
Rudolf Dvořák	Tao, po němž lze kráčet, není věčné Tao, /
Berta Krebsová	Tao, které lze postihnout slovy, / není věčné a neměnné tao; /
Robert G. Henricks	As for the Way, the Way that can be spoken of is not the Way; /
Rudolf G. Wagner	A way that can be spoken of is not the eternal Way. /
Václav Cílek	Tao, které se dá popsat slovy, není stálé Tao /
Stanislas Julien	La voie qui peut être exprimée par la parole n'est pas la Voie éternelle; /
Oldřich Král	Tao co se dá povědět / už není to Tao

Kapitola 1, 1. řádek

天之道利而不害聖人之道為而不爭	
Claude Larre	La Voie du Ciel / Avantage et ne nuit pas / La Voie du Saint / Agit et ne conteste pas //
Rudolf Dvořák	Nebes cesta jest prospívati a neškoditi, / svatého člověka cesta jest dávatí a neshvářiti se. //
Berta Krebsová	Takové je tao nebes: / prospívá - a nikdy neškodí. / Takové je tao moudrého: / jedná - a nikdy nesoupeří. /
Robert G. Henricks	Therefore, The Way of Heaven is to benefit and not cause any harm; / The Way of Man is to act on behalf of others and not to compete with them. //
Rudolf G. Wagner	It is the Way of Heaven to be / beneficial and not harmful. // It is the Way of the Sage to act / but not to struggle. //
Václav Cílek	Cesta nebe je prospívat a neškodit přitom / Cesta moudrého je působit, / ale nebýt příčinou sváru! //
Stanislas Julien	Telle est la voie du ciel, qu'il est utile aux êtres et ne leur nuit point. / Telle est la voie du Saint, qu'il agit et ne dispute point. /
Oldřich Král	Nebeské Tao / bez škody prospívá / Světcovo Tao / bez přemáhání pomáhá! //

Kapitola 81, 8. řádek

Pro zmíněné „cosi“, vyjádřené metaforicky opisem za pomoci *dao*, nemáme dodnes žádný přesný analogon (pomineme-li pojmy jako unitární pole či superstruny dnešních kvantových fyziků či fenomén Boha v případě věřících).

Proč *Laozi* vybral právě *dao* pro vyjádření „čehosi“ lidskou představitivostí neuchopitelného, slovem nepopsatelného, věčně trvajícího bez začátku a konce, stále se proměňujícího, co „existuje samo od sebe“, co působí dle jakési „predestinované harmonie“ (Langer 2007), do níž se člověk nemá vehementně vměšovat (*wu wei* 無為), ale má ji pouze plynule následovat? Sám *Laozi* pak v kap. 25 doznává, že jeho řešení je pouze východiskem z nouze. Podívejme se tedy, jaké řešení zvolili jednotliví překladatelé...

Vyjma Julienu (např. také kap. 25: „Pour lui donner un titre, je l'appelle Voie (Tao)“) neužili zahraniční překladatelé řešení převzetím originálu. Tím se tak trochu maskuje problém přenosu originální kosmologicko-filosofické vize *dao* do jiného než čínského kontextu. Nicméně *laozi*ovská představa života, putujícího po cestě z jevového světa zpět do dimenze věčnosti, kde už nevládne trojrozměrnost a čas, je

volbou slovníkového ekvivalentu *cesta/voie/way* zachována i za cenu zúžení smyslu. Zejména u Henrickse a Wagnera však vyznívá v celém kontextu neutrálně. Především však u Larra se díky religiózním komentářům a v kombinaci s výrazem „světec” (*Voie du Saint*) znenadání ocitáme ve světě bez *dao*, až překvapivě kompatibilním s biblickou vizí světa stvořeného a ctností svatých mužů udržovaného. Julien se od Larra liší absencí vypjatě religiózních komentářů na pozadí, občasným odkazem na *dao* a větší významovou obtěžkaností překladu (jistě kvůli snaze podat čtenáři více vysvětlivek přímo v překladu). Julien odkazuje na *dao* v kap. 4: „Le Tao est vide(...)”. Řešení s „cestou” se mu zde nehodí, bylo by zavádějící. Larre (1993: 31) exotického řešení nepoužije vůbec, ani v kap. 4: „La Voie s'écoule au vide médian(...)”, kromě názvu díla (*Tao Te King*). Nutno dodat, že v době, kdy překládal Julien, měl k dispozici slovník, který zpracovali jezuité, proto nikomu nepřipadal zvláštní občasné religiozní nádechy překladu. Larre užíval bezpochyby slovník Ricci, vydaný Institutem, jehož přípravu koordinoval.

Wagner a Julien si kromě toho hrají s efektem velkých a malých písmen u ekvivalentu *way/Way/voie/Voie*, základním faktem ale zůstává, že čínština nerozlišuje velká a malá písmena, tudíž lze jejich úsilí chápat opět jako pomocnou ruku čtenáři, aby se neztratil v *laoziovském* paradoxu. Zvolené řešení pro *dao* z první kapitoly najdeme beze změny i v kapitole poslední.

Čeští překladatelé hned zkraje volí transpozici *dao* do českého prostředí („tao” v kap. 1). Bez problému však – až na výjimky (Krebsová, Král) – jindy snadno přeskakují k přímému slovníkovému ekvivalentu „cesta” (nebo *cesta/cesta* Nebes v kap. 81). Dodejme, že za cenu možného zmatení čtenáře, který nemusí pochopit, že v originále je zde pořád stejný znak *dao* 道 z 1. kapitoly. Nemluvě o riziku hromadění dalších konotací a asociací s tím spojených, které mohou zavádět (opět v

kombinaci se světci/svatými). Oproti zahraničním řešením tedy plní český překlad svědomitě funkci transpoziční, neboli přebírá cizí pojem jako jakési logo a zdomácňuje ho v českém jazyce i myšlení vůbec.

2.3. *Sheng* 聖, *shengren* 聖人, kap. 19 a 81 (viz výše)

Ještě zajímavější z našeho pohledu je situace s překladem čínského *sheng* 聖 a *shengren* 聖人.

絕聖棄智民利百倍	
Claude Larre	Rompez avec la Sagesse renvoyez le Savoir / Le peuple s'en portera cent fois mieux /
Rudolf Dvořák	Necháme-li svatosti a opustíme-li moudrost (vědění světské), / jest lidu prospěch stonásobný. /
Berta Krebsová	Zanechte svatosti. / odhodte učenost - / a prospěch lidu se zestonásobí! //
Robert G. Henricks	Eliminate sageliness, throw away knowledge, / And the people will benefit a hundredfold. /
Rudolf G. Wagner	If [the ruler] were to discard wisdom and to reject intelligence, the benefit for the people would be a hundredfold. /
Václav Cílek	Odlož svatost a zbav se moudrosti / a prospěch lidu bude stonásobný /
Stanislas Julien	Si vous renoncez à la sagesse et quittez la prudence, le peuple sera cent fois plus heureux. /
Oldřich Král	Odložíte-li moudrost / a zbavíte se vědění / stokráte na tom vyzíská lid! //

Kapitola 19, 1. řádek

Úvodem nutno ocitovat vyjádření O. Krále (2006:418) z mnohem pozdější doby, než pochází jeho citovaný překlad *Daodejingu*, kde oproti řešení *shengren*/světec říká: „Mudřec *sheng*... S překladem je potíž, nemáme pro tu kvalitu jednoznačný ekvivalent: mudrc, světec, prorok; všechno má své pro a proti. Zvolil jsem nakonec ten překlad, který je nejméně zatížen religiózními ozvěnami.” A ještě jedna Králova poznámka (2006:187): „Mudřec bývá zpravidla označován jako *sheng ren*, doslova ‚moudrý člověk’.” S jeho názorem se zcela ztotožňuji.

Jak obecně chápeme pojmy „svatý, světec, svatost” v češtině? Světec má žít tak, aby dosáhl spásy a posvěcení (ctnostný život bez hříchu a v odříkání), či někdo, kdo je

církví formálně svatořečen. Prototypem českého světce je v zásadě mučedník či konatel zázraků. Francouzský slovník Petit Robert (1981:1752) uvádí: „S'emploie devant le nom d'un saint, d'une sainte de la religion chrétienne(...) Qui a un caractère sacré, religieux; qui appartient à la religion (judéo-chrétienne)”¹. Každopádně jsme nahony vzdálení prototypu taoistického mudrce, považují za jisté nedorozumění používat v *Daodejingu* ekvivalentu svatost/světec/svatý člověk pro překlad *sheng/shengren*. Svatost a moudrost není totéž. Taoista neřeší problém stvoření ani pokání, je spíše skrytým mudrcem, směřuje osaměle k vyprázdnění ducha, k nesmrtelnosti, splynutí s *dao*, nakonec se tímto *dao* sám stává, osvobozen od emocí, materiálních statků a tužeb (viz Král v úvodu kapitoly). Henricks v kap. 81 dokonce použije ekvivalent „Man” (jinde „Sage”).

Uvedme si nyní sporná překladatelská řešení pro *sheng/shengren*. Hned v kap. 19 nám neuniknou piruety, které mnozí předvádějí, jakmile se jim zvolené řešení přestane hodit. Larre nepřipustí ani v cizím učení rouhačské vyzývání k zanechání svatosti, dílo celkově prezentuje jako veskrze přijatelné pro křesťana s tím, že připomíná Ježíšovo učení. Julien předvádí stejný přemet. Oba tu odhazují moudrost (*sagesse*). Krebsová, která se jinde konzistentně drží řešení moudrý/moudrost, tu uvádí religiózní „svatost”, o moudrosti se raději vůbec nezmiňuje. Dvořák odkládá svatost i moudrost, pro jistotu dovysvětlí, že moudrostí se míní „světské vědění” – tedy Krebsové „učenost”. Cílek odkládá svatost i moudrost. Ani Král nezmiňuje svatost. Henricks s Wagnerem jsou tedy v tomto ohledu nejvíce konzistentní, stále se drží původního řešení ve smyslu Sage/sageliness. Potvrzuje se tedy moje výchozí hypotéza. Jen u Larra je tolerance docela namístě, poněvadž se

¹ „Užívá se před jménem světce, svěťice v křesťanském náboženství (...) To, co má posvátný, religiózní charakter (židovsko-křesťanské náboženství)”; překl. J.K.

otevřeně zřiká sinologického překladu a snad i u Václava Cílka, protože není sinolog nýbrž geolog.

3. Shrnutí a závěr

Zjistili jsme, že v překladech *Daodejingu* opravdu dochází v mnoha případech k významovým posunům. Každý další překlad téhož díla je novou verzí sdělení, v případě čínštiny čtenářem těžko ověřitelnou, tím spíše, že nelze rekonstruovat původní text v jeho celistvosti a zůstáváme odkázáni na doposud nalezená torza písemností a rozmanitost pozdějších komentářů. Přeložené dílo by se nemělo snažit splynout za každou cenu s domácím prostředím příjemce. Riskuje se významový posun originálu. Snesitelným kompromisem je respektovat právo čtenáře na informaci a podat mu příslušné vysvětlivky, anebo vůbec rezignovat na přeložitelnost jako v případě *dao* 道. Použití exotismu, který funguje v cílovém jazyce jako „logo“ pro vyjádření nevyjádřitelného zprostředkovává i *laoziovské* dilema. Vysvětlivky ozřejmí, co všechno tento pojem obsahově obnáší pro čínského čtenáře, čímž se postihne i motivace pro toto metaforické řešení samotným autorem *Daodejingu*.

Zároveň by se neměly do překladů děl jako je *Daodejing* uměle implantovat pojmy příliš navázané na odlišný kontext a vyvolávající u cílového čtenáře překladu nevhodné religiózní konotace. Pokud už se volí z více možností i za cenu posunu významu, který vnímá čtenář originálu oproti čtenáři překladu, nemělo by se účelově měnit zvolené řešení podle momentální potřeby. Tady už není žádné místo pro toleranci. Zejména na příkladu *sheng* a *shengren* je jasné, že zkreslení může být velké a může hraničit až s ideologizací překladu, která je ovšem v případě Larra zcela záměrná.

Jednoduchost se projevuje složitě, řekl by možná čínský mudrc nad přehlídkou překladatelských řešení. Pravdu lze jen tušit, dovolím si dodat s trochou nadsázky a pro *Daodejing* to platí v plné míře a beze zbytku.

4. Bibliografie

Cílek, Václav (2005). *Lao-c': Tao te t'ing - O tajemství hlubším než hlubina sama*. Praha: Dokořán.

Dvořák, Rudolf (1920). *Lao-Tsiova kanonická kniha O Tau a Ctnosti (Tao-Tek-King)*. Kladno: Jaroslav Šnajdr.

Henricks, Robert, G. (1989). *Lao-Tzu: Te-Tao Ching - A New Translation Based on the Recently Discovered Ma-wang-tui Texts*. New York: Ballantine Books.

Horálek, Karel (1973). *Příspěvky k teorii překladu*. Praha: SPN.

Cheng, Anne (2006). *Dějiny čínského myšlení*. Praha: DharmaGaia.

Julien, Stanislas (2005). *Tao-te-King: Le livre de la voie et de la vertu*. Paris: J'ai Lu, Flammarion.

Dao De Jing - De la Voie et de la Vertu (Stanislas Julien)
[online]. c2005, poslední revize 06.05.2007 [cit. 2008-01-27].
Dostupné z: <<http://www.afpc.asso.fr/wengu/wg/wengu.php?l=Daodejing&lang=fr&no=0>>.

Král, Oldřich (2006). *Mistr Zhuang - Sebrané spisy*. Lásenice: Maxima.

Král, Oldřich (2005). *Čínská filosofie - Pohled z dějin*. Lásenice: Maxima.

Král, Oldřich (1994). *Knih mlčení - Texty staré Číny*. Praha: Mladá fronta.

Krebsová, Berta (1997). *Lao-c': Tao te t'ing - O Tao a Ctnosti*. Praha: DharmaGaia.

Langer, Jiří. *Kosmologie a stvoření světa* [online]. c2007, poslední revize 18.01.2007 [cit. 2008-01-20]. Dostupné z: <http://utf.mff.cuni.cz/popularizace/KosmStSv/KosmStSv.html>.

Larre, Claude (1993). *Lao Tseu: Tao Te King - Le livre de la Voie et de la Vertu*. Paris: Desclée De Brouwer.

Robert, Paul a kol. (1981). *Le Petit Robert - Dictionnaire de la langue française*. Paris: S.N.L. - LE ROBERT.

Wagner, Rudolf, G. (2003). *A Chinese Reading of the Daodejing - Wang Bi's Commentary on the Laozi with Critical Text and Translation*. New York: State University of New York Press.